Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

YOSHLAR KIBERMADANIYATIDA MUALLIFLIK, MUSTAQIL HUKM VA INTELLEKTUAL MAS’ULIYAT MUAMMOSI

АВТОРСТВО, САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ СУЖДЕНИЕ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В КИБЕРКУЛЬТУРЕ МОЛОДЁЖИ

AUTHORSHIP, INDEPENDENT JUDGEMENT AND INTELLECTUAL RESPONSIBILITY IN YOUTH CYBERCULTURE

Uzakov Barxayotjon Muxammadiyevich
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0006-6616-873X

Annotatsiya. Mualliflik raqamli mahsulotga ism qo‘yishdan kengroq intellektual munosabat sifatida tahlil qilinadi. Konseptual usul hissa, dalilni tekshirish, qarorni asoslash va natija uchun mas’uliyatni farqlaydi. Texnologik ko‘mak mustaqil hukmni avtomatik yo‘qotmasligi yoki kafolatlamasligi ko‘rsatiladi. Inson hissasi va tekshiruv izini saqlashga yo‘naltirilgan mualliflik mas’uliyati matritsasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: mualliflik, mustaqil hukm, intellektual mas’uliyat, sun’iy intellekt, hissa, tekshiruv, ochiqlik.

Аннотация. Авторство анализируется как интеллектуальное отношение, не сводимое к подписи под продуктом. Концептуальный метод различает вклад, проверку свидетельств, обоснование и ответственность. Технологическая помощь сама по себе не отменяет и не гарантирует самостоятельного суждения. Предложена матрица авторской ответственности, сохраняющая след человеческого вклада и проверки.

Ключевые слова: авторство, самостоятельное суждение, интеллектуальная ответственность, искусственный интеллект, вклад, проверка, открытость.

Abstract. Authorship is examined as an intellectual relationship extending beyond attaching a name to a product. Conceptual analysis distinguishes contribution, evidence checking, justification and responsibility. Technological assistance neither automatically removes nor guarantees independent judgement. A responsibility matrix makes human contribution and the verification process traceable.Keywords: authorship, independent judgement, intellectual responsibility, artificial intelligence, contribution, verification, transparency.

Kirish

Raqamli mahsulotda muallifning ismi ko‘rsatilgani uning barcha mazmuniy qarorlarni mustaqil bajarganini yoki barcha da’volarni tekshirganini anglatmaydi. Ayni paytda texnologik vositadan foydalanish ham mualliflik hissasining yo‘qligini avtomatik bildirmaydi. Jenkins va hamkorlari ishtirok madaniyatida yaratish va almashishning ahamiyatini muhokama qiladi[1]. Mazkur jarayonlarda g‘oya, qayta ishlash, tahrir va hamkorlikning chegaralari alohida aniqlashtirilishi kerak.

Miao va Holmesning generativ sun’iy intellekt bo‘yicha qo‘llanmasi inson markazidagi foydalanish, etik baholash va tadqiqotdagi mas’uliyatni ko‘rib chiqadi[2]. UNESCOning talabalar uchun 2024-yilgi kompetensiyalar doirasi esa tanqidiy hukm va mas’uliyatli hamkor yaratuvchilikni ajratadi[3]. Ushbu hujjatlar texnologiya qanday ishlatilayotganini tahlil qilish uchun manba, lekin O‘zbekiston yoshlarining amaldagi mualliflik tajribasi haqida empirik ma’lumot emas.

Tadqiqot savoli: raqamli vosita yordamida yaratilgan mahsulotda insonning hissasi, mustaqil hukmi va javobgarligi qanday farqlanadi? Maqsad mualliflikni texnik bajarganlik yoki tashqi egalik belgisi bilan cheklamaydigan konseptual asos ishlab chiqish. Mualliflik hissasi mazmuniy qarorlarning izini saqlash, da’volarni tekshirish va foydalanilgan ko‘makni ochiq belgilash munosabatlari orqali talqin qilinadi. Maqola mualliflik huquqi bo‘yicha yuridik xulosa bermaydi.

Materiallar va metodlar

Ish normativ-konseptual qiyoslashga asoslandi. Ishtirok madaniyati[1], hamkorlikdagi

ishlab chiqarish[4], tekshiruvning epistemik shartlari[5] va texnologik ta’sir ostidagi avtonomiya[6] vazifalariga ko‘ra ajratildi. Huquqiy, epistemik va axloqiy ma’nodagi mualliflik bir xil tushuncha deb olinmadi. Tahlil muammoni belgilashdan yakuniy mahsulotni e’lon qilishgacha bo‘lgan qarorlarni kuzatishga qaratildi.

Barcha amaliy misollar shartli; generativ tizimlar bilan tajriba yoki plagiat detektori sinovi o‘tkazilmadi. Konstitutsiyaning 53-moddasi ijod erkinligining normativ konteksti sifatida ko‘rildi[7]. Hujjatning mavjudligi muayyan mahsulot muallifligining yuridik maqomini avtomatik hal qilmaydi. Kelgusi tadqiqot uchun voyaga yetgan yoshlarning ixtiyoriy taqdim etilgan versiyalari, tahrir izohi va manba tekshiruvi qaydlaridan foydalanish taklif etiladi.

Natijalar

Mualliflikning uch ma’nosi. Birinchi natija mualliflikning hissaga oid, epistemik va axloqiy ma’nolarini farqlashdir. Hissaga oid ma’no kim qaysi ishni bajarganini ko‘rsatadi. Epistemik ma’no mahsulotdagi da’voning qanday asoslanganiga tegishli. Axloqiy ma’no esa uni boshqalarga taqdim etishda qaysi mas’uliyat qabul qilinganini bildiradi. Bir shaxs matnni tez tuzgan bo‘lishi, ammo manbani tekshirmagan bo‘lishi mumkin; boshqa shaxs tahrir orqali muhim xatoni tuzatishi mumkin. Ko‘rinadigan hajm barcha hissani ifodalamaydi.

Ikkinchi natija mustaqil hukmni texnik vositadan foydalanmaslik bilan tenglashtirmaslikdir. Mustaqillik mavjud variantlarni baholash, dalilni tekshirish va yakuniy qarorni asoslashda namoyon bo‘lishi mumkin. Tizim tavsiya qilgan variantni tushunib tanlash bilan uni sababsiz qabul qilish bir xil amal emas. Aksincha, vositasiz yozilgan matn ham tekshirilmagan qoliplarni takrorlashi mumkin. Shuning uchun tahlilning markazi «vosita ishlatildimi?» emas, «qaror qanday qabul qilindi?» savolidir.

Miao va hamkorlarining kompetensiyalar doirasi sun’iy intellekt bilan bog‘liq faoliyatda insonning tanqidiy va ijodiy rolini ajratadi[3]. Mazkur maqoladagi mualliflik xulosasi bu rolni tekshiriladigan qarorlarga bog‘lashdir: muammo qanday qo‘yildi, qaysi javob rad etildi, qaysi dalil mustaqil tekshirildi va qanday tahrir kiritildi? Ushbu qaydlar

ishning avtomatik originalligini isbotlamaydi, lekin intellektual jarayonni tushuntirish uchun material beradi.

Tekshiruv izi va javobgarlikni saqlash. Uchinchi natija «intellektual hissaning tekshiruv izi» tushunchasidir. Bu foydalanilgan manba, ko‘mak turi, muhim tahrir va yakuniy xulosa orasidagi kuzatiladigan aloqadir. U har bir klavish bosilishini yozib borish emas, mazmuniy qarorlar va ularning asoslarini saqlashdir. Natija chiroyli bo‘lsa ham, keltirilgan da’volar yoki manbalar tekshirilmagan bo‘lishi mumkin. Wineburg va McGrewning manbani tashqaridan tekshirish haqidagi tadqiqoti[5] bu yerda tekshiruvni tayyor javobning o‘ziga ishonishdan farqlashga xizmat qiladi.

To‘rtinchi natija texnologik ko‘makni oshkor qilish bilan butun mas’uliyatni vositaga yuklashni ajratishdir. «Tizim shunday yozdi» degan izoh xatoni tushuntirishning bir qismi bo‘lishi mumkin, ammo uni e’lon qilgan shaxsning qarorini yo‘q qilmaydi. Ayni paytda yakuniy mahsulotdagi xato faqat bitta insonning niyati bilan tushuntirilmaydi: ko‘makning chegaralari va tekshiruv shartlari o‘rganiladi. Mas’uliyat vakolat, bilim va real imkoniyatga bog‘lanib tahlil qilinadi.

Intellektual hissaning tekshiruv izi. Jadval mualliflikni avtomatik aniqlovchi test emas. U mahsulotdagi mazmuniy qaror va javobgarlikning qanday asoslanganini ko‘rsatishga mo‘ljallangan.

1-jadval

Mualliflik, mustaqil hukm va tekshiruv munosabatlari

Tahlil o‘lchovi	Tadqiqot savoli	Tekshiriladigan dalil	Talqin chegarasi
Muammo	Savolni kim va nima uchun belgiladi?	Dastlabki maqsad va topshiriq.	Tayyor reja mustaqil maqsad emas.

Tahlil o‘lchovi	Tadqiqot savoli	Tekshiriladigan dalil	Talqin chegarasi
Hissa	Kim qaysi mazmuniy ishni bajardi?	Versiya, tahrir va rol izohi.	Hajm hissaning to‘liq o‘lchovi emas.
Hukm	Qaysi variant nima sabab tanlandi?	Muqobil va rad etilgan variant.	Tanlash asoslashning o‘zi emas.
Tekshiruv	Manba va da’vo tekshirildimi?	Birlamchi manba va tuzatish qaydi.	Ravon matn haqiqiy dalil emas.
Ochiqlik	Qanday ko‘mak olingani ma’lummi?	Ko‘mak turi va yakuniy izoh.	Oshkorlik aniqlikni kafolatlamaydi.
Javobgarlik	Xato aniqlansa kim nima qiladi?	Tuzatish va auditoriyaga xabar.	Vosita mas’uliyatni to‘liq olmaydi.

Tekshiruv izini saqlash barcha jarayonni majburiy oshkor qilish emas. Maqsadga tegishli mazmuniy qarorlar, manbalar va yordam chegaralari ko‘rsatiladi. Shaxsiy ma’lumotlar yoki hamkorlarning roziliksiz yozishmalari talab qilinmaydi.

Bir xil yakuniy mahsulot turli intellektual jarayonlar orqali yaratilishi mumkin. Shu sababli faqat tashqi natija yoki dastur nomiga asoslanib muallifning mustaqilligi haqida qat’iy hukm chiqarish ushbu matritsaning mantiqiga zid.

Shartli vaziyat: raqamli madaniy sharh tayyorlash. Yosh muallif madaniy tadbir haqida sharh tayyorlashda generativ vositadan reja va tarjima takliflarini olganini faraz qilamiz. U matnni tahrirlaydi, ammo tavsiya etilgan ikki manbaning mavjudligini tekshirmaydi. Keyinchalik ulardan birining rekvizitlari noto‘g‘ri ekanini ko‘radi. Bu real foydalanuvchi yoki tizim haqida xabar emas. Misol mahsulot yaratish hissasi bilan dalilning ishonchliligini alohida tekshirish zaruratini ko‘rsatadi.

Tahlil avval inson bajargan amallarni ajratadi: mavzu tanlash, reja qabul qilish, tahrirlash va e’lon qilish. So‘ng qaysi da’volar manbaga muhtoj ekani tekshiriladi. Matndagi mazmuniy hissa mavjud bo‘lishi noto‘g‘ri manbani oqlamaydi; manba xatosi esa barcha tahrirni bajarilmagan deb aytishga asos bermaydi. Hissa va tekshiruv ikki mustaqil qatlam bo‘lib qoladi. Yakuniy tuzatishda xato manba olib tashlanishi yoki haqiqiy dalil bilan almashtirilishi kerak.

Ko‘mak turini ochiq ko‘rsatish auditoriyaga jarayonni tushunish imkonini beradi. Ammo oshkorlikning o‘zi faktik aniqlikni ta’minlamaydi. UNESCOning 2023-yilgi qo‘llanmasi foydalanishni etik va inson markazidagi yondashuv orqali ko‘rishga undaydi[2]. Maqoladagi operatsion taklif shuki, muallif qaysi vazifada ko‘mak olganini, nima tekshirganini va natijani qanday o‘zgartirganini qisqa, ammo aniq tushuntiradi. Ushbu tartib amaliyotda sinovdan o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi.

Hamkorlik va individual javobgarlik. Benkler hamkorlikdagi ishlab chiqarishni mulk yoki firma chegaralari bilangina tushuntirib bo‘lmasligini tahlil qiladi[4]. Mazkur maqolada bu fikr umumiy mahsulotdagi hissalarni alohida e’tirof etishga yo‘naltiriladi. Faqat ko‘rinadigan matn muallifi emas, manbani tekshirgan, tarjimani tuzatgan yoki ma’lumotni tartiblagan shaxsning hissasi ham qayd etilishi mumkin. Bu hissa shakllari oldindan bir xil qiymatga ega deb olinmaydi; ularning ayni mahsulotdagi vazifasi aniqlashtiriladi.

Kelgusi tadqiqotda ishning versiyalari, manba tekshiruvi va muallifning og‘zaki izohi qiyoslanishi mumkin. Og‘zaki ravonlik mustaqil hukmning yagona dalili emas. Shaxs yozma yoki boshqa mos shaklda qarorini tushuntirishi mumkin. Tekshiruv jarayoni shaxsiy yozishmalarni to‘liq talab qilishga aylanmasligi, loyiha maqsadiga tegishli materiallar bilan chegaralanishi kerak. Shu tariqa javobgarlikni tekshirish bilan ortiqcha kuzatuv farqlanadi.

Muhokama

Texnologik ko‘makka doir ikki soddalashtirish mavjud bo‘lishi mumkin: barcha yordamni intellektual mustaqillikning yo‘qolishi deb ko‘rish yoki har qanday tayyor mahsulotni insonning to‘liq ijodi deb qabul qilish. Mazkur maqola ikkalasini ham dalilga bog‘lashni taklif etadi. Susser va hamkorlarining avtonomiya talqini[6] tashqi ta’sirning o‘zi

emas, uning mustaqil baholashga munosabatini tekshirishga yordam beradi. Vosita tanlov variantlarini beradi; ularni qanday qabul qilish alohida jarayondir.

Mualliflikning epistemik va huquqiy ma’nolarini aralashtirish ham muammo tug‘diradi. Da’voni tekshirganlik avtomatik huquq egasini belgilamaydi; huquqiy egalik esa barcha fikrlarning to‘g‘riligini kafolatlamaydi. Shu sababli maqola mualliflik huquqi bo‘yicha umumiy hukm chiqarmaydi. U intellektual hissa, tekshiruv va oshkoralikning axloqiy tuzilishini aniqlashtiradi. Baholash mazmuniy qarorlarni ko‘rishga qaratilib, texnik izlar asosida odamning niyatini taxmin qilmaydi.

Cheklovlar birlamchi mahsulot korpusi yo‘qligi, vositalar bo‘yicha taqqoslov tajribasi o‘tkazilmaganligi va taklif etilgan matritsa validatsiya qilinmaganligidir. Kelgusi tadqiqot turli ko‘mak shakllaridagi qarorlar izini qiyoslashi mumkin, lekin natijani faqat vosita nomiga bog‘lamasligi kerak. Vazifaning murakkabligi, oldingi bilim va tekshirishga ajratilgan vaqt muqobil omillardir. Ushbu maqola detektor natijalari yoki originallik foizlari haqida da’vo bermaydi.

Xulosa

Yoshlar kibermadaniyatida mualliflik mahsulotga ism qo‘yishdan kengroq munosabat sifatida tahlil qilindi. Hissa, daliliy asos va e’lon qilish mas’uliyati alohida ajratildi. Mustaqil hukm texnologik ko‘makning yo‘qligi bilan emas, mazmuniy qarorni tushuntirish, manbani tekshirish va natijani qayta ko‘rish imkoniyati bilan bog‘landi. Mualliflik natijasi intellektual hissaning tekshiruv izini saqlashga qaratilgan konseptual matritsadir.

Bu yondashuv yordamni inkor qilishga ham, mas’uliyatni tizimga yuklashga ham olib bormaydi. U yoshning o‘z ishiga munosabatini hissa va qarorlar doirasida tekshirishni taklif etadi. Natija nazariy bo‘lib, kelgusi empirik tekshiruvda mahsulot sifati, mustaqil hukm va oshkoralik alohida baholanishi, huquqiy maqom haqidagi masalalar esa tegishli huquqiy tahlildan ajratilmasligi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jenkins H., Purushotma R., Weigel M., Clinton K., Robison A. J. Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century. Cambridge,

MA: MIT Press, 2009. https://doi.org/10.7551/mitpress/8435.001.0001

2. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research

3. Miao F., Shiohira K., Lao N. AI Competency Framework for Students. Paris: UNESCO, 2024. https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-students

4. Benkler Y. Coase’s Penguin, or, Linux and The Nature of the Firm. Yale Law Journal. 2002. Vol. 112, No. 3. P. 369–446. https://doi.org/10.2307/1562247

5. Wineburg S., McGrew S. Lateral Reading and the Nature of Expertise: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information. Teachers College Record. 2019. Vol. 121, No. 11. P. 1–40. https://doi.org/10.1177/016146811912101102

6. Susser D., Roessler B., Nissenbaum H. Technology, autonomy, and manipulation. Internet Policy Review. 2019. Vol. 8, No. 2. https://doi.org/10.14763/2019.2.1410

7. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 2023. Rasmiy elektron matn. https://constitution.uz/oz/clause/index

